

Podlasie w działaniach wojennych w średniowieczu i w czasach nowożytnych, red. Dorota Michałuk, Eryk Kotkowicz, Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu, Archiwum Główne Akt Dawnych, Polskie Towarzystwo Historyczne, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Ciechanowiec–Warszawa–Białystok 2023, ss. 406, ISBN 978-83-62374-54-0, 978-83-67609-33-3.

Recenzowana praca zbiorowa została poświęcona problematyce szeroko pojętej wojskowości na obszarze Podlasia od wczesnego średniowiecza aż po okres rozbiorowy. Składa się z 20 artykułów opracowanych przez badaczy z Polski i Litwy oraz Białorusi (ci ostatni, z powodu sytuacji politycznej, przebywający obecnie w Polsce). Bezpośrednim impulsem do powstania publikacji była konferencja, która odbyła się w Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu w dniach 15–16 VI 2023 r.

Pierwsze trzy artykuły dotyczą Jaćwingów. W otwierającym książkę tekście autorstwa Marcina Engela z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie w interesujący sposób zaprezentowano jaćwieską sztukę wojenną w świetle zarówno źródeł archeologicznych, jak i historycznych. Jak słusznie podkreślił autor, temat nie doczekał się do tej pory samodzielnego opracowania. Kolejno zostały omówione: sposób organizacji wojska, uzbrojenie, umocnienia obronne oraz taktyka stosowana przez Jaćwingów. Ciekawymi i mocno odbiegającymi od utartego w literaturze wizerunku Jaćwingów są dowody na szerokie używanie przez nich jazdy konnej czy relacje o przypadkach stosowania przez nich machin oblężniczych.

Drugi artykuł, przygotowany również przez pracownika warszawskiego Państwowego Muzeum Archeologicznego Cezarego Sobczaka, dotyczy zmian w architekturze obronnej Jaćwieży od IX do XIII w. Autor dokładnie omówił najważniejsze rozpoznane jaćwieskie obiekty grodowe. Zwrócił też uwagę na bardzo umiejętne wykorzystywanie przez Jaćwingów warunków naturalnych. Wielką zaletą tekstu są zamieszczone kolorowe, numeryczne modele najważniejszych grodzisk jaćwieskich i ich otoczenia, w tym m.in. Szurpił, Jeglińska czy Koniakowa. Pozwalają one czytelnikom na wizualne zapoznanie się ze stopniem zaawansowania struktur obronnych Jaćwingów.

W tej tematyce mieści się również artykuł Aleksandra i Kornelii Piaseckich z Muzeum Podlaskiego w Białymstoku. Przedstawili oni wyniki badań nad pozostałościami grodziska w Trzciannie (gm. Janów), sugerującymi, że odnalezione ślady spalenizny oraz licznych grotów strzał wskazują na oblężenie i zniszczenie grodu. Analiza radiowęglowa fragmentów drewna pochodzącego z wałów oraz odnalezionej fragmentu wełnianej tkaniny pozwala na stwierdzenie, że w X w. funkcjonowało tu grodzisko, oraz sugeruje, że do ataku na obiekt doszło w drugiej połowie lub pod koniec X w. Autorzy stawiają tezę, że zniszczenie grodziska mogło napisać podczas wyprawy wielkiego księcia kijowskiego Włodzimierza Wielkiego z 983 r. i że tym samym gród w Trzciannie stanowił konstrukcję jaćwieską.

Michał Dzik z Uniwersytetu w Rzeszowie poświęcił swój tekst problematyce kształtowania się północnej części granicy polsko-ruskiej w XI–XII w. Zaczął od zwrócenia

uwagi, jak najbardziej słusznie, że obowiązujące w literaturze popularnonaukowej i pomocach edukacyjnych (np. atlasach szkolnych) odwzorowania przebiegu granicy polsko-ruskiej we wczesnym średniowieczu od wielu dziesięcioleci się nie zmieniły i nie uwzględniają najnowszych ustaleń badaczy. Ze względu na małą liczbę źródeł pisanych dla tego okresu zaproponował szersze sięgnięcie do źródeł archeologicznych. W artykule analizie zostały poddane: garncarstwo, obrządek pogrzebowy oraz strój i ozdoby. Wyniki badań wskazują, że Drohiczyn i jego okolice pierwotnie znajdowały się pod wpływami państwa Piastów i Mazowsza. Równocześnie widoczne było osłabienie związków kulturowych tego regionu z Mazowszem w XII w., co odpowiada znanym ze źródeł pisanych zmianom politycznym. Trwałe wpływy wschodnie wskazują z kolei znaleziska z dorzeczy rzek Narewka i Leśna.

Najstarszym dziejom grodu w Surażu został poświęcony artykuł Dariusza Krasnodębskiego z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN oraz Hanny Olczak. Autorzy przedstawili najnowsze wyniki badań archeologicznych tego obiektu, stwierdzając jego prawdopodobny związek z Mazowszem. Tekst został wzbogacony m.in. o numeryczny model grodziska w Surażu i najbliższych okolic oraz o mapę z siecią grodzisk w międzyczeczu Narwi i Bugu.

Szczegółowy zarys dziejów Drohiczyna w XII i XIII w. przedstawił z kolei Adrian Jusupović z Instytutu Historii PAN. Badacz omówił odkrycia archeologiczne pochodzące z tej miejscowości oraz podkreślił znaczenie grodu drohickiego jako punktu obronnego w drodze na Jaćwież, który był przedmiotem rywalizacji Mazowsza i Rusi. Dokonał również krytycznej analizy źródeł, przypominając, że Drohiczyn został nadany nie zakonowi braci dobrzyńskich, ale templariuszom.

Arkadiusz Siwko z Uniwersytetu Opolskiego zaś zaprezentował, jak w *Kronice halicko-wołyńskiej* przedstawiono zagospodarowywanie pogranicza władztwa Romanowiczów z Jaćwieżą i Litwą. Omówił znaczenie Brześcia i Drohiczyna w kontaktach z północnymi sąsiadami oraz podkreślił różnice w kronikarskich opisach ziem zamieszkałych przez chrześcijan od tych zasiedlonych przez pogan (w tych pierwszych zwracano uwagę na grody, w drugich – na zasadzie kontrastu – na elementy naturalne, np. rzeki). Pokazał też, jak wielki wpływ na te przedstawienia miały przyjęte przez twórców kroniki strategie narracyjne i wzorce zaczerpnięte z ruskich tradycji piśmienniczych.

Za bardzo interesujący z perspektywy Podlasia należy uznać artykuł Krzysztofa Kwiatkowskiego z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Autor wykorzystał bowiem źródła proveniencji krzyżackiej, które są znacznie rzadziej wykorzystywane przez badaczy tego regionu. W artykule omówił aktywność zakonu na pograniczu Prus, Mazowsza i Rusi w końcu XIII w. Tekst jest próbą odpowiedzi na pytanie, dlaczego zakon krzyżacki zrezygnował z tego kierunku ekspansji. Kwiatkowski stawia tezę, że główną przyczyną był niewystarczający potencjał zakonu, skupionego się na innych terenach, równocześnie zwracając uwagę, że w polskiej literaturze często (błędnie) przypisuje się osłabienie pozycji zakonu dopiero wydarzeniom z lat 1410–1411. Jako drugą przyczynę wskazał brak wystarczającego zaplecza we wschodnich Prusach: każda wyprawa wymagała odpowiedniej bazy zaopatrzeniowej i komunikacyjnej, a ówczesna struktura osadnicza w Prusach sprawiała, że odległości, które musiano by pokonać, sięgały nawet ponad 200 km, o trudnych warunkach puszczańskich nie wspominając.

Sytuacji Podlasia po wygaśnięciu dynastii Romanowiczów dotyczy tekst Vytasa Jankauskasa z Uniwersytetu Witolda Wielkiego w Kownie. Autor przedstawił stan badań

i dyskusje toczone w środowiskach naukowych w Polsce i Litwie na temat daty przyłączenia Podlasia do Wielkiego Księstwa Litewskiego. Badacz stawia tezę, że w początkowej fazie walki o spuściznę po Romanowiczach Giedymin mógł otrzymać wschodnią część Podlasia, a trwający blisko dekadę pokój między stronami konfliktu mógł wynikać z planowanych mariaży dynastycznych: córki Giedymina Eufemii z Bolesławem Jerzym II i Lubarta z nieznaną z imienia córką któregoś z ostatnich książąt z dynastii Romanowiczów.

Dwa kolejne artykuły zostały poświęcone roli Podlasia w stosunkach między Mazowszem a Litwą w XIV i XV w. Najpierw Janusz Grabowski z Archiwum Głównego Akt Dawnych przedstawił rolę Królestwa Polskiego wobec konfliktów mazowiecko-litewskich. Zwrócił uwagę, że w czasach panowania Kazimierza Wielkiego istniała współpraca z Piastami mazowieckimi w kwestii Litwy. Sytuację zmieniło objęcie tronu polskiego przez Władysława Jagiełłę. Początkowo skutkowało ono chwilowym zajęciem ziemi drohickiej przez Janusza I (1390), niemniej potem w stosunkach z Koroną przeważały wpływy Witolda. Podobna sytuacja wystąpiła po 1440 r., gdy Mazowsze nie uzyskało pomocy z Korony i nie zdołało utrzymać Podlasia.

Jarosław Nikodem z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w swym artykule również nawiązał do roli Podlasia jako czynnika wpływającego na relacje między Mazowszem a Wielkim Księstwem Litewskim, bardzo szczegółowo omawiając (z szerokimi odniesieniami i komentarzami do istniejącego stanu badań) rywalizację obu stron o ten obszar. Wartościowe dla piszącego ten tekst wydaje się także zwrócenie uwagi na to, że rzekome zapisanie ziemi drohickiej przez Zygmunta Kiejstutowicza Bolesławowi IV prawdopodobnie nie nastąpiło.

Michał Sierba przybliżył czytelnikom postać Klimunta Bylińskiego (Bielińskiego), pierwszego wzmiankowanego w źródłach komendanta zamku tykocińskiego. Artykuł stał się również okazją do przedstawienia zarysu historii samego zamku oraz szerszego tła historycznego, w tym roli, jaką Tykocin i Byliński odegrali po śmierci ostatniego Jagiellona, Zygmunta Augusta.

Kolejny artykuł, autorstwa Emila Kalinowskiego z Instytutu Historii PAN, jest analizą szlachty podlaskiej, która uczestniczyła w wyprawach Stefana Batorego przeciw Moskwie w latach 1579–1582. Na podstawie materiałów wojskowo-skarbowych z Archiwum Skarbu Koronnego autor zebrał liczne dane o charakterze prozopograficznym. Dokonał także próby liczbowego określenia udziału Podlasian w armii koronnej oraz potencjału mobilizacyjnego województwa podlaskiego.

Do tematyki udziału Podlasian w wyprawach wojennych nawiązał również Jan Tęgowski, *professor emeritus* Uniwersytetu w Białymstoku. W artykule przedstawił odnalezione w księgach grodzkich brańskich z lat 1608–1617 wzmianki o zmarłych żołnierzach biorących udział w wojnie z Moskwą i wywodzących się z Podlasia. Tego typu zapiski najczęściej pojawiają się przy rozwiązywaniu spraw spadkowych. Spora część stanowią jednak sprawy mające charakter karny i wskazujące na problemy z dyscypliną w armii. Jako przykład może tu posłużyć sprawa braci Pawła i Mateusza Jakubowskich z Jakubowicz w ziemi mielnickiej (obecnie Jakubowskie), którzy zostali zabici, zanim zdołali dotrzeć do granicy Rzeczypospolitej.

Z kolei Aliksandr Prudnikau z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu omówił rolę podlaskich dóbr Bogusława Radziwiłła w czasie działań zbrojnych z poło-

wy XVII w. Autor zwrócił uwagę na działania wojenne bezpośrednio dotyczące te mąjtki i zniszczenia, które wywołały.

Artykuł Laimy Bucevičiūtė z Uniwersytetu Witolda Wielkiego w Kownie stanowi ciekawy przykład możliwości, jakie daje wykorzystanie narzędzi z zakresu humanistyki cyfrowej w badaniach historycznych. Zachowane szczegółowe szkice przemarszu armii szwedzkiej Magnusa de la Gardie z Inflant na Mazowsze w 1655 r. zostały przeniesione do wersji cyfrowej w aplikacji GIS, co pozwoliło m.in. na szczegółowe odwzorowanie tras przemarszu, marszrut dziennych czy chociażby sprawdzenie stopnia dokładności wykonanych szkiców i rozlokowania poszczególnych oddziałów wojskowych.

Aliaksei Shalanda ze Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego z kolei dokonał analizy opisu wojskowego szlachty bielskiej z 1697 r., zarysowując tło historyczne jego powstania. Następnie zostały omówione: struktura źródła, sylwetki dowódców oraz uzbrojenie i liczba zebranego wojska.

Problematykę skarbowo-wojskową poruszył w swym tekście także Jan Jerzy Sowa z Uniwersytetu Warszawskiego. Przeanalizował on repartycje wojskowe pochodzące z województwa podlaskiego z okresu wojny z Turcją (1683–1699). Wynika z nich, że podobnie jak w innych częściach Korony również tu wystąpiło zjawisko przypisywania do danego województwa i ziemi tych jednostek, których oficerowie wywodzili się z miejscowego środowiska. Autor odnotował również, że zwiększały się rozbieżności między ustalonymi na sejmach kwotami poboru a realnymi kosztami utrzymania wojska. Te rosnące koszty powodowały też zmiany w strukturze wojska: zwiększała się liczba lekkiej jazdy jako tańszej w utrzymaniu i uzbrojeniu.

Wiekowi osiemnastemu, a właściwie jego schyłkowemu okresowi, zostały poświęcone dwa ostatnie artykuły. Autorem pierwszego z nich jest Vadzim Anipiarkau z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Została w nim przedstawiona rola Podlasia w czasie rosyjskiej interwencji mającej na celu wsparcie konfederacji targowickiej w 1792 r. Szczegółowo zostało omówione rozlokowanie i przemarsze wojsk oraz nie najlepsze relacje między generałem *en chef* Michailem Krecznetnikowem a generałem-porucznikiem Szymonem Kossakowskim, które wpływały na działania armii rosyjskiej. Artykuł wzbogacają edycje czterech listów i raportów z tego okresu.

Publikację wieńczy artykuł Eryka Kotkowicza z Muzeum Rolnictwa w Ciechanowcu, który szczegółowo przedstawił przebieg początkowej fazy powstania kościuszkowskiego na Podlasiu. Główny nacisk został położony na kwestię rekrutacji i poboru do oddziałów powstańczych, a jak przekonująco wykazał autor, nie był to proces, który odbywał się bezproblemowo. Z jednej strony spowodowane to było brakiem wystarczającego wsparcia ludności, która musiała ponieść straty osobowe i materialne (obok wystawienia rekruta, ludność miała zapewnić mu także wyposażenie i środki na jego utrzymanie), z drugiej strony, występującymi w czasie poboru nadużyciami (korupcją, przymusowym poborem), a nawet konfliktami personalnymi między lokalnymi dowódcami powstańczymi.

Podsumowując, warto podkreślić interdyscyplinarny charakter omawianej pracy. Sięgnięcie do ustaleń z zakresu archeologii czy nawet humanistyki cyfrowej zapewnia nowy punkt spojrzenia na niektóre zagadnienia oraz wskazuje nowe perspektywy badawcze. Za mankament pracy trzeba jednak uznać brak indeksów: geograficznego i osobowego. Byłyby one wyjątkowo przydatne, szczególnie że w wielu artykułach

są odniesienia do licznych osób i miejsc (np. stanowisk archeologicznych). Mimo to omawiana publikacja jest bardzo wartościowym opracowaniem. Poruszony w niej został szereg zagadnień rzadko pojawiających się w literaturze. Liczne odniesienia do najnowszych badań sprawiają, że do prezentowanej pracy powinny sięgnąć nie tylko osoby zajmujące się sprawami wojskowości, lecz także wszyscy historycy i pasjonaci historii Podlasia.

Andrzej Buczyło*

 <https://orcid.org/0000-0001-5497-7421>

BIBLIOGRAFIA

Michaluk, Dorota and Eryk Kotkowicz, eds. *Podlasie w działaniach wojennych w średniowieczu i w czasach nowożytnych*. Ciechanowiec: Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu, Warszawa: Archiwum Główne Akt Dawnych, Polskie Towarzystwo Historyczne, Białystok: Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, 2023.

* Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla, Polska Akademia Nauk

 abuczylo@ihpan.edu.pl